

dr hab. Przemysław Wiatrowski, prof. UAM
Instytut Filologii Polskiej
Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja

rozprawy doktorskiej magister Małgorzaty Gawroń

**pt. *Imiennictwo Hajnówki na podstawie inskrypcji nagrobnych cmentarzy hajnowskich*,
napisanej pod kierunkiem prof. UwB dr hab. Joanny Szerszunowicz**

Dysertacja Małgorzaty Gawroń sytuuje się w nurcie badań onomastycznych. Jej tematem „są imiona mieszkańców Hajnówki utrwalone w inskrypcjach nagrobnych dwóch hajnowskich nekropolii: prawosławnej i katolickiej” (s. 5). Nie jest to jednak opracowanie z zakresu onomastyki dyskursu. Autorki nie interesują nazwy własne wplecione w strukturę tekstowych realizacji dyskursu funeralnego (jego aktualizacją są inskrypcje nagrobne), lecz jednostki wypreparowane z tkanki tekstowej, osadzone jednak w kontekście etniczno-wyznaniowym społecznej mikrostruktury pogranicza. Dają się więc tutaj zauważyć inspiracje z zakresu socjoonomastyki.

Małgorzata Gawroń tak formułuje swoje zamiary badawcze: „Celem pracy jest analiza hajnowskich imion pochodzących z dwóch cmentarzy, prawosławnego i katolickiego, mająca ukazać różnice i cechy wspólne imiennictwa społeczności prawosławnej i katolickiej oraz tendencje imiennicze obecne w obu repertuarach. Analiza onimów powinna wskazać również imiennictwo charakterystyczne tylko dla społeczności prawosławnej oraz imiona używane jedynie przez katolików w obrębie tych dwóch cmentarzy. W rozprawie zostanie również zwrócona uwaga na imiona rodzime i ich rolę w repertuarze hajnowskich antroponimów” (s. 6). Zarysowany w ten sposób obszar zainteresowań Doktorantka doprecyzowała, stawiając następujące – bez wątpienia słuszne i mogące przynieść interesujące poznawczo odpowiedzi – szczegółowe pytania badawcze: „Jak różni się imiennictwo prawosławnych i katolików? Jakie są podobieństwa w antroponimach obu wyznań? Czy imię zawsze wskazuje na wyznanie? Jakie są najpopularniejsze imiona wśród obu wyznań? Jakie są tendencje imiennicze wśród wyznawców prawosławia i katolicyzmu? Czy obecnie można zaobserwować większą unifikację imiennictwa w Hajnówce? Jaką rolę odgrywają imiona o etymologii słowiańskiej w repertuarze imion hajnowian? Jak ma się imiennictwo hajnowian do danych słownikowych i

baz PESEL?” (s. 6). Zasygnalizujemy już w tym miejscu, że podejmowane w opracowaniu rozważania zaowocowały rozwiązaniem wszystkich nakreślonych problemów.

Wybór przedmiotu badań należy przyjąć nie tylko z aprobatą, ale i podziwem. Badania imion wyekscerpowanych z inskrypcji nagrobnych zaobserwowanych na cmentarzach znajdujących się na obszarze pogranicznym (tu: polsko-białoruskim) i etnicznie zróżnicowanym nie były jeszcze prowadzone na tak szeroką skalę. Terytorium o wskazanych wyznacznikach (pograniczność, wieloetniczność) jest wyjątkowo interesujące (nie tylko) dla onomasty. Ale niesie też z sobą określone wyzwania związane z interpretacją materiału językowego. Jego badania wymagają uwzględnienia szerokiej perspektywy – poza czynnikami czysto lingwistycznymi należy odwołać się do determinant ekstralingwistycznych: etnicznych, konfesyjnych, społecznych, ekonomicznych, historycznych, politycznych i in. Nie ulega wątpliwości, że Autorka czyni zadość tym wymaganiom. Zarówno w partiach wstępnych (teoretycznych) pracy, jak i w toku prowadzonych analiz dowodzi znajomości rozmaitych uwarunkowań umożliwiających wieloaspektową interpretację zgromadzonych danych.

Rozprawa doktorska Małgorzaty Gawroń liczy 259 stron i obejmuje pięć rozdziałów (s. 14–168) oraz obudowę, którą tworzą: *Wstęp* (s. 5–13), *Zakończenie* (s. 169–171), *Bibliografia* (s. 172–181), obszerny *Aneks* (s. 182–257), nadto streszczenie w języku angielskim (s. 258–259). Architektonika (rozcłonowanie pionowe i poziome) dysertacji jest przejrzysta. Służy realizacji zamierzeń badawczych, przyjętym założeniom teoretyczno-metodologicznym oraz interpretacji danych empirycznych.

W części wprowadzającej Autorka jasno określa cel podjętych eksploracji, charakteryzuje materiał badawczy i sposób jego kompletowania, opisuje strukturę rozprawy, zawartość poszczególnych jej części oraz wskazuje wykorzystane metody badawcze. Lapidarne i sprowadzające się do ogólnych haseł uwagi na temat tych ostatnich budzą niedosyt: „Przy pracy z materiałem zastosowano metodę korpusową i metodę porównawczą” (s. 6). Czytelnik oczekiwałby odpowiedzi na pytanie, co kryje się pod etykietkami *metoda korpusowa*, *metoda porównawcza*. Nie wspomina się w tym miejscu dysertacji o statystycznym opracowaniu danych onomastycznych (czego znakomite efekty widzimy nie tylko w głównej części rozprawy, ale także w *Aneksie*) jako elemencie wspierającym analizy jakościowe.

Osiągnięcie przyjętych celów umożliwił odpowiednio obrany korpus badawczy. Składają się nań „imiona wyekscerpowane z 12935 inskrypcji nagrobnych pochodzących z dwóch hajnowskich cmentarzy: prawosławnego i katolickiego. Na cmentarzu prawosławnym w Hajnówce w okresie od czerwca 2019 r. do listopada 2020 zebrano 5296 inskrypcji (2365 żeńskich i 2931 męskich) [...]. Na nekropolii katolickiej zebrano łącznie 7640 inskrypcji

imiennych (3552 żeńskich [sic!] i 4088 męskich), a prace terenowe trwały od marca 2021 r. do czerwca 2022” (s. 6). Kwantytatywna charakterystyka inskrypcji budzi matematyczne wątpliwości. Jeśli zgadza się liczba – posłużę się skrótem myślowym – inskrypcji prawosławnych i katolickich (odpowiednio: 5 296 i 7 640), wówczas liczba wszystkich tekstów nie wynosi 12 935, lecz 12 936. Pewne rozbieżności dotyczą ponadto liczby – ponownie skróty myślowe – prawosławnych inskrypcji żeńskich (s. 6: 2 365, s. 63: 2 366) i męskich (s. 6: 2 931, s. 63: 2 930).

Co istotne i zasługujące na wysoką ocenę, do materiału badawczego, z jakim mamy tutaj do czynienia, Doktorantka przyłożyła posiadane kompetencje wykraczające poza obszar polonistyki. Interesujące ją antropimie dały asumpt do porównań, do pokazania podobieństw i różnic w zakresie stosowanego imiennictwa – zbieżności i dyferencji na różnych poziomach, w tym językowych (poczynając już od różnic w obrębie grafii analizowanych onimów).

W swej zasadniczej części opracowanie obejmuje dwa segmenty: teoretyczno-metodologiczny (rozdziały: *Zarys historii Hajnówki i hajnowskich cmentarzy, Imię w perspektywie językowo-kulturowej i funeralnej*) oraz materiałowo-interpretacyjny (rozdziały: *Imiennictwo cmentarza prawosławnego w Hajnówce, Imiennictwo cmentarza katolickiego w Hajnówce, Porównanie imiennictwa cmentarza prawosławnego i katolickiego w Hajnówce*).

Zagadnienia podejmowane w obu rozdziałach teoretyczno-metodologicznych są zajmujące, cenne poznawczo i dowodzą orientacji Autorki w interdyscyplinarnej literaturze przedmiotu. Świadczy ona o tym, że Doktorantka dostrzega skomplikowanie problemu badawczego, którego opis nie byłby pełny bez merytorycznych ustaleń innych dyscyplin naukowych. Pojawiające się na kartach rozprawy kluczowe pojęcia opatrzone klarownymi i satysfakcjonującymi definicjami.

Drobna nieścisłość wkradła się do zdania na stronie 39: „W polskiej terminologii nazwy własne są również nazywane za pomocą następujących określeń: *nazwy własne, nazwy osobowe, antropimie*”. Nazwy osobowe czy antropimie to podtypy nazw własnych, a więc wymienione przez Autorkę dwa ostatnie określenia pozostają w relacji hiponimii z terminem *nazwa własna*. Niefortunne jest ponadto sformułowanie, że nazwy własne są nazywane za pomocą określenia *nazwy własne*.

W części prezentującej onomastyczną kategorię imienia zastanawiać może wykorzystanie w zasadzie tylko jednego opracowania (chodzi o ważną i już klasyczną monografię Marii Malec *Imię w polskiej antropimie i kulturze*), choć literatura ze wskazanego zakresu jest przebogata. Stan badań nad inskrypcjami nagrobnymi też wymaga drobnych uzupełnień, np.: Mieczysław Balowski, Andrzej Sieradzki, *Stylistyka nagrobków cmentarza w*

Polskiej Ostrawie (badania wstępne), „Bohemistyka” 2012, nr 3, s. 167–190; Grażyna Bałowska, *Inskrypcje nagrobne jako element przestrzeni sepulkralnej (na przykładzie nekropolii zelowskiej)*, „Bohemistyka” 2014, nr 3, s. 271–286; Ольга Владиславовна Белова, Мария Владимировна Ясинская, *Антропонимия и топонимия в мемориальной эпиграфике Подляшья*, „Вопросы ономастики” 2021, t. 18, nr 1, s. 62–84; Ольга Владиславовна Белова, Мария Владимировна Ясинская, *Мемориальная эпиграфика польско-белорусского пограничья: коллективная память и практики коммеморации*, „Slavica Slovaca” 2020, vol. 55, nr 3, s. 346–358. W omawianym fragmencie rozprawy Doktorantka pominęła własne publikacje. Wprawdzie pojawiają się one w podrozdziale *Stan badań nad antroponimią Hajnówki* (na stronach 60–62), ale powinny być przynajmniej wspomniane/zapowiedziane w części referującej osiągnięcia naukowe dotyczące się inskrypcji nagrobnych. Wszak przedmiotem materiałowych eksploracji Badaczki był m.in. wymieniony gatunek tekstu funeralnego. Szkoda, że Autorka nie pokusiła się też o krótki, przeniesiony do przypisu, komentarz normatywny związany z pisownią skrótu *Ś.P.*, który został przywołany na stronie 52 („Segment inicjalny inskrypcji najczęściej stanowi abreviatura intytulacyjna *Ś.P.* ‘świętej pamięci’ [...]”).

Na podbudowie teoretyczno-metodologicznej rzetelnie przedstawiają się rozdziały materiałowo-interpretacyjne. Lektura tej partii rozprawy dowodzi sprawności analityczno-interpretacyjnych Doktorantki, która wiedzę teoretyczną potrafi zastosować w praktyce badawczej. Dwa pierwsze rozdziały (*Imiennictwo cmentarza prawosławnego w Hajnówce*, *Imiennictwo cmentarza katolickiego w Hajnówce*) skonstruowano paralelnie. Ich treść – poza wieńczącym podsumowaniem – zawiera kolejno: informacje wstępne o zebranych imionach, zbiór nazw żeńskich i męskich w oświetleniu statystycznym, w tym frekwencyjnym (w spisie treści tytuł jednego z podrozdziału pomija aspekt frekwencyjny: *Omówienie repertuaru imion męskich w perspektywie etymologicznej*), oraz etymologicznym, uwagi o wariantowości onimów, imionach podwójnych, deminutywach, dominancie imienniczej i nazwach jednostkowych. Bardzo dobrym pomysłem było skonfrontowanie repertuaru imienniczego z cmentarza katolickiego z danymi zaczerpniętymi ze *Słownika imion współcześnie w Polsce używanych* i listami frekwencyjnymi opracowanymi na podstawie baz PESEL, a zbioru antroponimów z nekropolii prawosławnej – dodatkowo ze *Spisem imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim*. Autorka poszerzyła w ten sposób perspektywę oglądu zgromadzonego materiału i usytuowała „lokalny” antroponomastykon na tle zjawisk ogólnopolskich. Trzeci rozdział (*Porównanie imiennictwa cmentarza*

prawosławnego i katolickiego w Hajnówce) przynosi komparację zbiorów nazw osobowych pochodzących z inskrypcji nagrobnych obu cmentarzy.

Prowadzone przez Doktorantkę analizy ilościowe i jakościowe są logiczne i trafne (ewentualne pytania może nasuwać rozbiór etymologiczny niektórych omawianych imion – tu Autorka posiłkuje się ustaleniami innych badaczy, więc nie ponosi za nie odpowiedzialności – nie wszystkie propozycje objaśniające są satysfakcjonujące), a interpretacja danych antroponimicznych została udokumentowana licznymi egzemplifikacjami materiałowymi oraz wsparta wzbogacającymi, porządkującymi, *ergo* ułatwiającymi percepcję fotografiami, wykresami i tabelami. Ich niepodważalny walor naukowy dobitnie ukazuje *Aneks*, składający się z 10 zestawień tabelarycznych zebranych w 4 sekcjach, dopełniający informacje zawarte w głównym segmencie pracy.

Z drobnych uwag szczegółowych. Wyraźnego rozgraniczenia wymagają zjawiska motywacji (imion) i etymologii. Passus ze strony 73 sugeruje ich tożsamość: „Kolejną grupą motywacyjną imion żeńskich są onimy o etymologii łacińskiej: z materiału wyekscerpowano 63 warianty 35 imion pochodzących z łaciny”. Z kolei na stronie 81 szerszego komentarza wymagają deminutywne formy antroponimów *Renia* i *Ela* (zaliczone do derywacyjnej grupy feminatywów z końcówką fleksyjną *-a*), które powstały w wyniku bezsufiksalnych skrótów podstawy słowotwórczej.

Zamykające pracę krótkie *Zakończenie* nie tylko zbiera w syntetycznej formie wątki badawcze wypełniające poszczególne rozdziały i podrozdziały opracowania, ale także zarysowuje możliwe dalsze ścieżki badawcze.

Rozprawa Małgorzaty Gawroń napisana jest sprawną i poprawną polszczyzną naukową. Z tekstem zasadniczym znakomicie koresponduje tekst poboczny w formie przypisów (ich zapis jest w zasadzie konsekwentny i przejrzysty). Z recenzenckiego obowiązku wymienię wybrane potknięcia językowe (pomijam usterki o charakterze edytorskim, np. różne wielkości czcionki, redundantne odstępy między akapitami już oznaczonymi odpowiednim wcięciem):

- stosowanie czasownika *posiadać* przy podmiocie nieżywotnym, np.: „Cerkiewka posiada rzeźbiony w drewnie ikonostas [...]” (s. 34); „Inskrypcja nagrobna może również nie posiadać segmentu inicjalnego i rozpoczynać się segmentem podstawowym” (s. 53); „[...] imiennictwo stanowi korpus bogaty i różnorodny, który pomimo istotnych cech różnicujących oba repertuary posiada również wiele punktów wspólnych” (s. 171);
- usterki ortograficzne i interpunkcyjne, np.: „3-go Maja” (s. 29, s. 32, s. 35, s. 36); „11. października 1942 r.” (s. 30); „pw. Św. Apostołów Cyryla i Metodego” (s. 36); „Wykres 2. zaczerpnięty ze źródeł Głównego Urzędu Statystycznego, ukazuje przemiany w populacji

Hajnówki w latach 1995-2021 z podziałem na płeć” (s. 26); „Borys Nikitiuk na podstawie źródeł sporządził tabelę w której podzielił liczebność jeńców wojennych [...]” (s. 20); „[...] że do osoby zmarłej nie wypada zwracać się inaczej niż w formie oficjalnej co dotyczy i dzieci, i dorosłych” (s. 54).

W partiach narracyjnych zastanawia rozpoczynanie wielkimi literami leksemów: *wykres, tabela, zdjęcie*, a w *Bibliografii* brak kropki po numerach poprzedzających poszczególne pozycje. Niekonsekwentny jest ponadto zapis liczbami arabskimi przedziałów liczbowych *od — do*.

Rozprawę doktorską Małgorzaty Gawroń uważam za interesującą w warstwie merytorycznej ze względu na ważną tematykę (badacze cmentarzy jako znaków kulturowych podkreślają, iż opis nekropolii z pograniczy etniczno-kulturowych, w tym inskrypcji nagrobnych, ma nie tylko walor naukowy, ale także dydaktyczny i polityczny) oraz na przemyślany metodologicznie, interdyscyplinarny, przynoszący ciekawe wyniki sposób analizowania zjawisk językowych. Zgłoszone przeze mnie wcześniej wątpliwości mają charakter pytań zadawanych w poważnej dyskusji naukowej, a nie fundamentalnych zarzutów.

Moim zdaniem recenzowaną dysertację warto – po wprowadzeniu sugerowanych zmian i wnikliwej redakcji tekstu – opublikować. Praca z pewnością zainteresuje nie tylko językoznawców (polonistów i slawistów), ale także przedstawicieli innych dyscyplin (historyków, etnologów, kulturoznawców i in.).

Rozprawa doktorska Małgorzaty Gawroń pt. *Imiennictwo Hajnówki na podstawie inskrypcji nagrobnych cmentarzy hajnowskich* stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz ukazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki i umiejętność prowadzenia przez Nią samodzielnych badań w zakresie językoznawstwa. Wnoszę zatem o dopuszczenie Magister Małgorzaty Gawroń do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Przemysław Wiatrowski

Poznań, 11 maja 2023 r.